George Kepper. Hanna de Freule. Bespreking in Het familieblad, 1873:

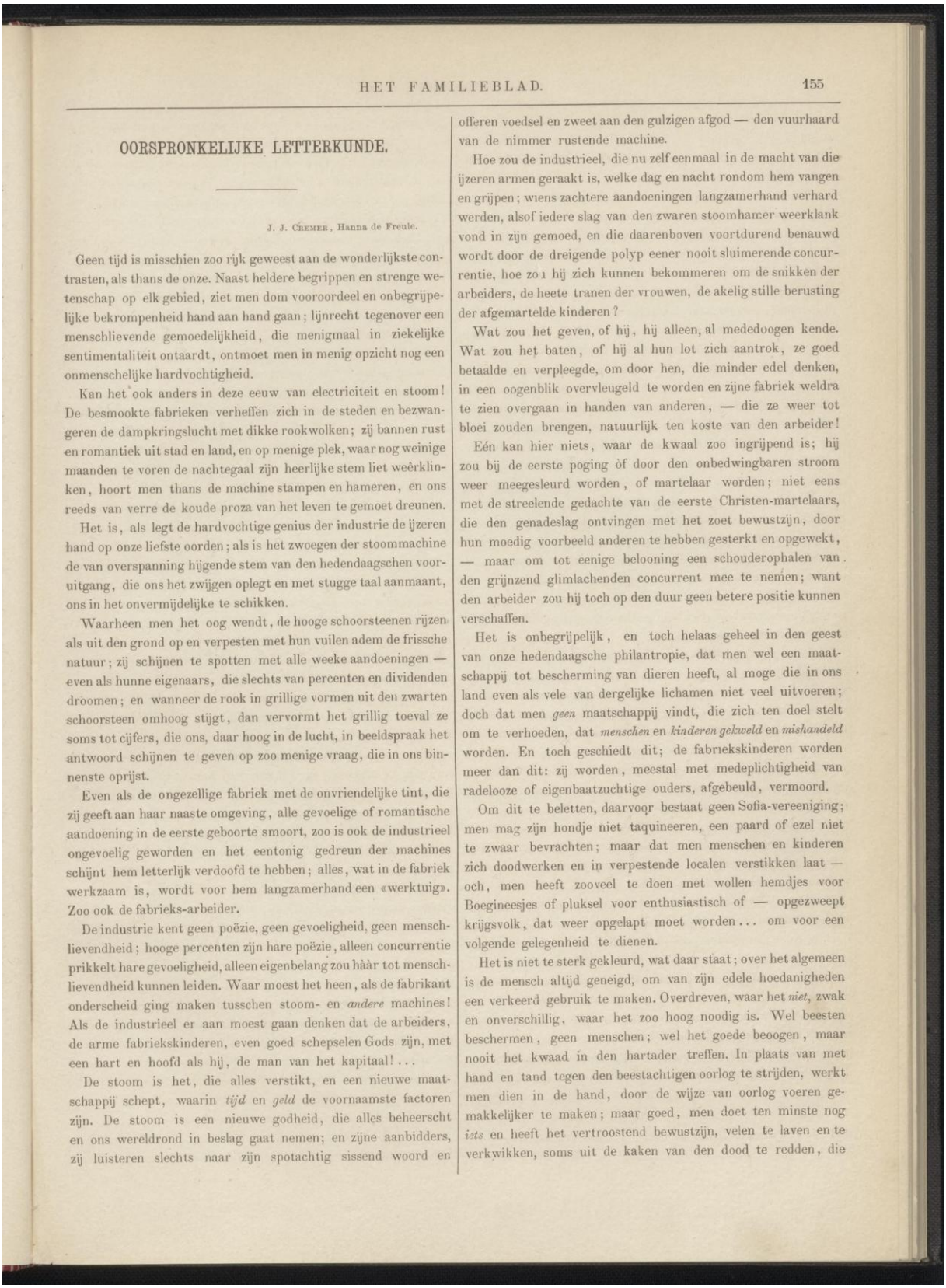

OORSPRONKELIJKE LETTERKUNDE.

J. J. Cremer, Hanna de Freule.

Geen tijd is misschien zoo rijk geweest aan de wonderlijkste contrasten, als thans de onze. Naast heldere begrippen en strenge wetenschap op elk gebied, ziet men dom vooroordeel en onbegrijpelijke bekrompenheid hand aan hand gaan; lijnrecht tegenover een menschlievende gemoedelijkheid, die menigmaal in ziekelijke sentimentaliteit ontaardt, ontmoet men in menig opzicht nog een onmenschelijke hardvochtigheid.

Kan het ook anders in deze eeuw van electriciteit en stoom! De besmookte fabrieken verheffen zich in de steden en bezwangeren de dampkringslucht met dikke rookwolken; zij bannen rust en romantiek uit stad en land, en op menige plek, waar nog weinige maanden te voren de nachtegaal zijn heerlijke stem liet weêrklinken, hoort men thans de machine stampen en hameren, en ons reeds van verre de koude proza van het leven te gemoet dreunen.

Het is, als legt de hardvochtige genius der industrie de ijzeren hand op onze liefste oorden; als is het zwoegen der stoommachine de van overspanning hijgende stem van den hedendaagschen voortuitgang, die ons het zwijgen oplegt en met stugge taal aanmaant, ons in het onvermijdelijke te schikken.

Waarheen men het oog wendt, de hooge schoorsteenen rijzen als uit den grond op en verpesten met hun vuilen adem de frissche natuur; zij schijnen te spotten met alle weeke aandoeningen — even als hunne eigenaars, die slechts van percenten en dividenden droomen; en wanneer de rook in grillige vormen uit den zwarten schoorsteen omhoog stijgt, dan vervormt het grillig toeval ze soms tot cijfers, die ons, daar hoog in de lucht, in beeldspraak het antwoord schijnen te geven op zoo menige vraag, die in ons binnenste oprijst.

Even als de ongezellige fabriek met de onvriendelijke tint, die zij geeft aan haar naaste omgeving, alle gevoelige of romantische aandoening in de eerste geboorte smoort, zoo is ook de industrieel ongevoelig geworden en het eentonig gedreun der machines schijnt hem letterlijk verdoofd te hebben; alles, wat in de fabriek werkzaam is, wordt voor hem langzamerhand een «werktuig». Zoo ook de fabrieks-arbeider.

De industrie kent geen poëzie, geen gevoeligheid, geen menschlievendheid; hooge percenten zijn hare poëzie, alleen concurrentie prikkelt hare gevoeligheid, alleen eigenbelang zou hàar tot menschlievendheid kunnen leiden. Waar moest het heen, als de fabrikant onderscheid ging maken tusschen stoom- en *andere* machines! Als de industrieel er aan moest gaan denken dat de arbeiders, de arme fabriekskinderen, even goed schepselen Gods zijn, met een hart en hoofd als hij, de man van het kapitaal! ...

De stoom is het, die alles verstikt, en een nieuwe maatschappij schept, waarin *tijd* en *geld* de voornaamste factoren zijn. De stoom is een nieuwe godheid, die alles beheerscht en ons wereldrond in beslag gaat nemen; en zijne aanbidders, zij luisteren slechts naar zijn spotachtig sissend woord en offeren voedsel en zweet aan den gulzigen afgod — den vuurhaard van de nimmer rustende machine.

Hoe zou de industrieel, die nu zelf eenmaal in de macht van die ijzeren armen geraakt is, welke dag en nacht rondom hem vangen en grijpen; wiens zachtere aandoeningen langzamerhand verhard werden, alsof iedere slag van den zwaren stoomhamer weerklank vond in zijn gemoed, en die daarenboven voortdurend benauwd wordt door de dreigende polyp eener nooit sluimerende concurrentie, hoe zou hij zich kunnen bekommeren om de snikken der arbeiders, de heete tranen der vrouwen, de akelig stille berusting der afgemartelde kinderen?

Wat zou het geven, of hij, hij alleen, al mededoogen kende. Wat zou het baten, of hij al hun lot zich aantrok, ze goed betaalde en verpleegde, om door hen, die minder edel denken, in een oogenblik overvleugeld te worden en zijne fabriek weldra te zien overgaan in handen van anderen, — die ze weer tot bloei zouden brengen, natuurlijk ten koste van den arbeider!

Eén kan hier niets, waar de kwaal zoo ingrijpend is; hij zou bij de eerste poging òf door den onbedwingbaren stroom weer meegesleurd worden, of martelaar worden; niet eens met de streelende gedachte van de eerste Christen-martelaars, die den genadeslag ontvingen met het zoet bewustzijn, door hun moedig voorbeeld anderen te hebben gesterkt en opgewekt, — maar om tot eenige belooning een schouderophalen van den grijnzend glimlachenden concurrent mee te nemen; want den arbeider zou hij toch op den duur geen betere positie kunnen verschaffen.

Het is onbegrijpelijk, en toch helaas geheel in den geest van onze hedendaagsche philantropie, dat men wel een maatschappij tot bescherming van dieren heeft, al moge die in ons land even als vele van dergelijke lichamen niet veel uitvoeren; doch dat men *geen* maatschappij vindt, die zich ten doel stelt om te verhoeden, dat *menschen* en *kinderen gekweld* en *mishandeld* worden. En toch geschiedt dit; de fabriekskinderen worden meer dan dit: zij worden, meestal met medeplichtigheid van radelooze of eigenbaatzuchtige ouders, afgebeuld, vermoord.

Om dit te beletten, daarvoor bestaat geen Sofia-vereeniging; men mag zijn hondje niet taquineeren, een paard of ezel niet te zwaar bevrachten; maar dat men menschen en kinderen zich doodwerken en in verpestende localen verstikken laat — och, men heeft zooveel te doen met wollen hemdjes voor Boegineesjes of pluksel voor enthusiastisch of — opgezweept krijgsvolk, dat weer opgelapt moet worden ... om voor een volgende gelegenheid te dienen.

Het is niet te sterk gekleurd, wat daar staat; over het algemeen is de mensch altijd geneigd, om van zijn edele hoedanigheden een verkeerd gebruik te maken. Overdreven, waar het *niet*, zwak en onverschillig, waar het zoo hoog noodig is. Wel beesten beschermen, geen menschen; wel het goede beoogen, maar nooit het kwaad in den hartader treffen. In plaats van met hand en tand tegen den beestachtigen oorlog te strijden, werkt men dien in de hand, door de wijze van oorlog voeren gemakkelijker te maken; maar goed, men doet ten minste nog *iets* en heeft het vertroostend bewustzijn, velen te laven en te verkwikken, soms uit de kaken van den dood te redden, die

het toch evenmin kunnen helpen, dat er zooveel verkeerds in de wereld is.

Maar hier zou, hoezeer dit niet in een dag kan geschieden, de origine van het euvel zelf uit te roeien zijn; in de treurige zaak der fabrieksarbeiders echter, — die veel moeielijker tot een bevredigend resultaat te brengen is, omdat hier altijd een veel gevaarlijker hartstocht dan krijgsroem, of het omgekeerde: internationale lafheid in het spel is, — daarin berust men, en ziet toe, hoe in steenen holen het vuurspuwend ijzeren monster als 't ware de arme, weerlooze kleinen aangrijpt, verbrijzelt en verslindt.

Is er dan niemand, die daartegen de stem verheft en eischt, dat aan zulke gruwelen een eind kome?

Zeer zeker; de zaak der verdrukten heeft een verdediger gevonden, en dit wel in iemand als de zoo begaafde Cremer. (1) Wanneer deze zich voorneemt, om de zaak te bepleiten, dan is zij al dadelijk half gewonnen; in het aangenaam, maar doorzichtig kleed van roman of novelle hult hij de droevige werkelijkheid, om ze in dien vorm in al haar afzichtelijkheid te kunnen vertoonen.

Het is niet alleen een innige overtuiging, die uit iedere bladzijde spreekt; niet alleen de overredende betoogkracht, die de ongevoeligsten wel moet wakker schudden; bovenal het natuurlijke en boeiende van de voorstelling, de schoone taal is het, die tot lezen verlokt en men leest — en leest verder — en menigeen voelt een verwijtend woord, een harde les, die hij niet zou aangehoord hebben, wanneer ze hem op een andere wijze was toegevoegd.

Dat is de macht van den tendence-roman, als die ten minste met zooveel meesterschap over stijl en betoogkracht geschreven is, als Cremer's *Hanna de freule*.

Een kort, uit den aard der zaak onvolledig en dor, overzicht van den inhoud dient hier te volgen, tot betere waardeering van Bronsvelds karakter en theorien; dit zal echter aan den roman voor hen, die ze onverhoopt nog niet gelezen hebben, niet schaden; het verhaal toch krijgt eerst waarde door de behandeling en dichterlijke inkleeding daarvan. Hier — en dit is een der grootste deugden van Cremers werken — kan men veilig den, soms weinig ingewikkelden, inhoud meedeelen, zonder dat men behoeft te vreezen, dat in 't minst iets van het aantrekkelijke voor den lezer verloren gaat; want het boeiende zijn hier de denkbeelden, de geacheveerde vorm, de levendige, soms bonte kleurschakeeringen, en niet het minst ook de diep gevoelde miniatuurschetsjes, die menige bladzijde tot een juweeltje maken.

De firma Degen en Bronsberg heeft in de nabijheid van een kleine stad een katoenspinnerij; Bronsberg is verloofd met de dochter Nelly van zijn compagnon, welke laatste, ruw, aanmatigend en boven alles egoist, niets van de billijke klachten van zijn werkvolk wil weten, den spot drijft met Bronsbergs meer rechtvaardige en menschlievende inzichten en trouwens van oordeel is, dat er niet veel van de fabriek terecht zou komen, als Bronsveld zijn stellingen in praktijk ging brengen, waaraan Degen zoo geheel en al geen ongelijk had. Opgeruid door een weggejaagden meesterknecht, die nu en dan nog al onhandig den Mephistopheles speelt, besluit het werkvolk, de patroons om hooger loon aan te spreken, en twee van hen, voornamelijk Wouter Glover, een jeugdig, rechtschapen werkman, zullen het woord voeren. Degen maakt zich woedend, begint te razen en te schelden, treft Wouter, — wiens arme bruid als een slachtoffer van de namelooze ellende der fabrieks-kinderen in de schamele ouderlijke woning ligt te zieltogen — in het dierbaarste, wat hem op aarde is, en brengt dezen zoo ver, dat hij den overmoedigen, wreeden patroon wil aanvliegen... Degen krijgt, door overmaat van overspanning en machtelooze woede, een beroerte en sterft, zijn eenige dochter Nelly achterlatende, alsmede een arm fabriekskind, Hanna, wier moeder hij vroeger in het ongeluk heeft gestort.

Bronsveld komt nu aan het hoofd van de fabriek en zal thans zijn schoone beginselen gaan toepassen. Hij lijdt echter schipbreuk op de verblindheid van het werkvolk, dat door den voormaligen meesterknecht wordt opgestookt; van oordeel, dat er boven alles discipline moet heerschen, hoe goed men het ook met het werkvolk moge meenen, verwijdert hij Wouter Glover van de fabriek en laat zich zelfs niet vermurwen door diens stokoude moeder, die in hare moederlijke verblindheid en bijgeloovigheid hem haar vloek naar het hoofd slingert en radeloos naar haar huisje terug keert, om spoedig van aandoening en uitputting den geest te geven. Hierdoor laadt hij den schijn van wreedheid op zich, waar hij niets dan strikte rechtvaardigheid wil huldigen. — Het tooneel, waarin de oude vrouw op haar eigendommelijke wijze een goed woord voor haar kind doet en den schijnbaar meedoogenloozen fabrikant met verwijtingen overlaadt, is in een woord «meesterlijk» door de minutieuse getrouwheid der schildering en de diepe studie, welke zij verraadt.

Trots den naderenden winter, armoede en gebrek, gaan de verblinde arbeiders tot een werkstaking over, hoezeer hun loonsverhooging wordt aangeboden, en trekken in optocht met zeer vijandige plannen naar Reespoor, mishandelen bijna hun jongen meester, en volharden in hun werkstaking — totdat een overstrooming de fabriek vernielt en men eindelijk, door het zelfopofferende gedrag van den onversaagden Bronsveld, hem leert waardeeren; deze van zijn kant, keert aan de boetvaardige arbeiders hun loon uit, totdat de fabriek weêr opgebouwd zal zijn. Ziedaar in ruwe trekken den hoofd-inhoud van *Hanna de freule*, voor zoover die betrekking heeft op het groote sociale vraagstuk, tot welks behandeling de roman blijkbaar is aangelegd, zoodat de persoon, die haar naam aan dit boek gaf, vrij wel bijzaak wordt, al moge zij nu en dan haar invloed op den gang van zaken laten gelden. De nevenfiguren, zelfs Hanna de freule zelve, vallen geheel weg voor de edele strekking, die met dit werk beoogd werd. Het bespreekt een maatschappelijk euvel, dat met onze hedendaagsche beschaving onvereenigbaar is en even als het ontzettend leven der arme fabriekwerkers den grondtoon van het werk vormt, moet men bij de bespreking van dezen tendence-roman ook hoofdzakelijk aandachtig nagaan, hoe de auteur ons die onmiskenbare ellende doet bijwonen, en niet minder, hoe hij, de kwaal met onverbiddelijkheid aanwijzende, die wil genezen.

Hier wordt dus, even als Dickens dit met zijn gewone over-

(1) J. J. Cremer, *Hanna de freule*, 2 deelen. Amsterdam, G. L. Funke 1873.

drijving in *Hard Times* deed, meer gematigd en naar waarheid het leven der fabriek-arbeiders geschetst en een der gapendste wonden van onze moderne maatschappij bloot gelegd. Het beeld, dat de auteur ons ophangt van de fabriek en het ongezonde leven daarin, is zoo getrouw, dat hetgeen, waartegen hij te velde trekt, den onverschilligsten geldwolf wel een oogenblik tot nadenken moet brengen.

Een waarheid is en blijft een waarheid; doch het scheelt zoo veel, hoe zij verkondigd en verdedigd wordt, en zelfs de hoorende doove moet het hoofd buigen voor zulke krachtige, meesleepende taal. En dat den heer Cremer zulk een taal ten dienste staat, zou alleen reeds bewezen worden door de korte, kernachtige beschrijving van de fabriek het Kromveld, en wij kunnen der verzoeking geen weerstand bieden, om die hier te laten volgen, als een voorbeeld, hoe welluidend en toch gespierd onze moedertaal is, zoo men ze slechts weet te gebruiken:

«Uit den langen schoorsteen van Het Kromveld stijgen zwarte rookpluimen naar omhoog.
«Hein Tronk, de stoker, werpt binnen het ketelhuis nieuwe kolen in den fellen gloed.
«En de vuurvlammen slaan ten oven uit, als zoeken ze de vrijheid, die men haar betwist.
«Hein werpt de ijzeren kerkerdeur toe.
«En het vuur sist en knettert en brult, dat het wraak nemen en toch zich bevrijden zal.
«En met een haat, fel als zijne hitte, sart en bestookt het vuur den aartsvijand, gekerkerd als hij.
«En het water, ziedend van gramschap, raast en klaagt wegkrimpend in doodstrijd —
«Doch wat zal dooden wat niet te dooden is?
«En wie kan binden den vrijen geest? In 't sterven verzoend, breekt de geest van het vuur en het water vereenigd ten kerker uit.
«Ten leven! Doode krachten bezielend!
«Ziet! metalen armen verheffen zich, en dalen en keeren en grijpen in tanden en wielen.
«En 't stampt en dreunt en davert in het groote gebouw.
«Der elementen geest heeft het uit zijn sluimer gewekt.»

Waarlijk, men behoeft niet tot vreemde talen zijne toevlucht te nemen, om zich krachtig en schoon uit te drukken! —

En dan de beschrijving van de duivelskamer, de benedenste kamer van de fabriek: «een dichte stofwalm met duizenden fijne katoenvezels doet, bij een sober licht, ter nauwernood de aangezichten der arbeiders onderscheiden. Maar een nauwkeurige beschouwing zou toch de moeite niet beloonen. 't Is slechts zeldzaam, dat een fijner geteekend kopje hier in het donkere wegschuilt. Maar de armelijke wezens, die er moeten werken, zij ontvingen immers ook slechts het aanzijn, om het ruwe katoen te zuiveren. En nietwaar, wanneer er dan, zooals op 't Kromveld, geen luchtkokers zijn, dan hebben die wezens wel luchtpijpen en longen, om het stof te vergaren!

«En ginds, waar de krasmolens snorren, of waar in de bovenvertrekken het grof of minder grof garen bewerkt wordt, ja zelfs waar de spinners en spinsters de fijnste nummers bereiden, ook daar heerscht in de lage vertrekken een benauwde atmospheer, een bedorven met stof bezwangerde lucht, die doet walgen en tot kuchen prikkelen.»

Zoo is de toestand in onze fabrieken, waarin geen gezondheidscommissie schijnt te kunnen doordringen! Die enkele volzin uit «Hanna de freule» doet iemand het hart krimpen; want naast een sombere ironie spreekt daaruit een menschonteerende waarheid.

Opmerkelijk is toch, hoe regeering, hoe genootschappen van allerlei aard, zelfs de publieke opinie altijd haar troetelkinderen gehad hebben; slechts één reden kan men daarvoor vinden: namelijk dat die enkelen het geluk hadden, een kampioen voor hunne zaak te vinden, zooals de schrijver van *Hanna de freule* dit thans voor de fabriekskinderen is geworden. De rampzalige bevolking onzer gevangenissen zouden velen wel willen vertroetelen; de soldaat wordt opgehoopt in gebouwen, die geen woningen zijn en gelaafd met eten — dat geen eten is! Op bedelaarsgestichten, waarin jonge landloopers een veilig onderkomen vinden, wordt een voldoende contrôle uitgeoefend; het lot van de arme fabrieckskinderen had tot dusver niemand zich aangetrokken. Maar hier kan het individu niets doen; zooals boven reeds werd aangestipt: de industrieel, die zijn werkvolk beter zou betalen en behandelen, die zich menschlievend hun lot aantrok, hij zou onmogelijk met anderen die minder edel denken — en die zullen wel altijd de groote meerderheid blijven — kunnen concurreeren en hij zou zich nodeloos aan een illusie opgeofferd hebben, waarvan de verwezenlijking hem alleen, zelfs aan vele weldenkenden te zamen, praktisch onuitvoerbaar zou blijken te zijn. Dit is hetgeen men een Bronsveld in overweging had kunnen geven; in dit werk wordt een machtig pleidooi voor een schandelijk verongelijkte klasse der maatschappij gevoerd; maar wat aan den eenen kant voor de goede zaak gewonnen wordt door de aangrijpende schildering van haar ontzettende ellende, wordt aan den anderen kant misschien wel wat te niet gedaan door het niet licht uitvoerbare van de theoriën, die de schrijver den zoo edelen Bronsveld in toepassing laat brengen. Het is wel schoon gehandeld, zooals Bronsveld, die zijn muitend werkvolk weer in genade aanneemt en het, hoewel zijne fabriek door een watersnood verwoest wordt, *vrij loon* geeft tot op den dag dat zijne fabriek weer herbouwd zal zijn; doch weinigen zullen dit voorbeeld *willen*, nog minder *kunnen* navolgen. Hier wordt de handelwijze van Bronsveld *zuivere philantropie*, en in *philantropie* kan en mag de oplossing van zulk een gewichtig sociaal feit niet gezocht worden; eenvoudig, omdat *dit* een oplossing *faute de mieux* is.

De handelwijze van Bronsveld zal het edelmoedig hart weldadig verkwikken, evenals het tafereel aan Klaartjes sterfbed het oog vochtig maakt; maar of men den «geldman», den meer koelbloedigen industrieel den weg zal hebben aangewezen om, zonder zijne fabriekzaak te benadeelen, verbetering in den bestaanden toestand te brengen, moet haast betwijfeld worden. De poëzie heeft hier — kon het ook anders! — het realistische wel wat zeer op den achtergrond geschoven.

Intusschen zou de moeielijkheid blijven bestaan, ook al ware Bronsveld wat meer «man van zaken» geweest dan thans, nu hij menig industrieel zal doen mompelen: «'t is mooi, dat moet ik

zeggen, maar de beste man zal 't er niet ver me è brengen!» De hoofdzaak is intusschen verricht; men is met nadruk gewezen op het treurig lot der fabriek-arbeiders, jong en oud; men heeft, dit dank zij de macht eener schoone beschrijving, nu met eigen oogen bijgewoond. Een of meer fabriek-eigenaars alleen echter, kunnen de kwaal niet verhelpen; misschien heeft dit bewustzijn den schrijver nog meer er toe gebracht, om den degelijken Bronsveld meer *mensch* dan *industrieel* te doen zijn en dus onder het dorre van de naakte werkelijkheid der handelswereld de verkwikkende geuren uit den soms fantastischen bloementuin van den schrijver en denker te mengen.

Slechts een middel is er, om het problema op te lossen; dit is, dat de regeering zich de zaak aantrekt en door wettelijke bepalingen den fabrikant, dat wil zeggen *allen* dwingt, den arbeider goed te behandelen; dan wordt het een maatregel, die allen gelijkelijk drukt, zonder dat men behoeft te duchten, dat de menschlievende onbaatzuchtigheid van enkelen, die nog gevoel hebben voor iets anders dan metaal, den minder weldenkende vergenoegd de handen doe wrijven.

Evenzeer als de Staat op alles contrôle uitoefent, kan hij zich ook interesseeren voor die zwaar beproefden en schandelijk verongelijkten harer kinderen en dit vooral, nu regeering en volksvertegenwoordiging door ingrijpende wetten, als die op besmettelijke ziekten, de aanhangige militiewet en anderen, vrij wel den juisten weg inslaan, die zonder omwegen tot het ware doel voert — al moet die weg ook nu en dan eens de schoone landouwen van enkele bevooroordeelden doorsnijden.

Wat de eigenlijke intrige van het werk betreft, met voordacht werd hier daarbij niet lang stilgestaan; Cremer is een van de weinige letter-vorsten van ons Nederland, bij wien het romantisch gedeelte geen hoofdzaak behoeft te zijn en wiens pennevruchten zelfs een zeldzaam genot aanbieden, ook dan wanneer de intrige zwak mocht wezen. Ik zeg niet, dat dit in «Hanna de Freule» het geval is; maar toch vormt de afkomst van Hanna, zoo ook de eigenaardige toegenegenheid van den uitdrager Elie Mager, die het geheim harer geboorte kent en uit liefde voor Hanna's overleden moeder zich het lot der dochter wenscht aan te trekken, niet het lichtpunt in den roman; te meer niet, omdat door de lotgevallen van Hanna de freule het karakter van den overigens zoo edelen Bronsberg in een minder schoon daglicht wordt gesteld. Ware Nelly een koningsdochter en Bronsberg haar gemaal, dan zou hun beider houding tegenover het verstooten meisje meer te begrijpen zijn geweest; maar nadat het werkvolk indertijd Bronsberg ten onrechte van schijnheiligheid verdacht, stelt het den lezer wel een weinig te leur, Bronsberg het arme schepsel te zien overreden, hare behoorlijk door bewijzen gestaafde aanspraken niet te laten gelden; nog meer, dat hij zelfs die hem toevertrouwde bewijzen haar niet terug wil geven.

Niemand zal kunnen bewijzen dat, Bronsbergs gedrag *niet te rijmen* is met zijn karakter; zonderbaar en werkelijk soms onoplosbaar zijn de raadselen van het menschelijke hart, en men heeft in de samenleving slechts rond te zien, hoe de rechtschapenste op onbegrijpelijke wijze struikelen kan en de degelijkste inborst zich verloochent; doch waar is het, dat Bronsberg hier een zwakheid ten toon spreidt, die wel afsteekt bij zijn verdere gedragingen. Dit is een hiaat in het overigens flink karakter, dat eens ieders aandacht moet trekken.

Prachtig geschreven is de dijkbreuk; zoo menige bladzijde zou ik wenschen aan te halen, om op een meesterstukje van schildering te wijzen; het vele schoone, met zoo kwistige hand door dit werk verspreid, overheerscht afdoend enkele bladzijden, die juist wel niet aan onwaarschijnlijkheid of een zekere eentonigheid mank gaan, maar allicht aan sporadische verschijnselen daarvan doen denken.

Menige episode, menige schets is al leven en natuur; in een woord: uitstekend. En wat inzonderheid de charme niet weinig verhoogt: wij leven in ons land, onder landgenooten.

Dit boek in vele handen te wenschen, is overbodig; reeds de naam des auteurs baant het overal den weg. En juist daarom moet men zich er over verblijden, dat een man als Cremer het lot der fabriek-arbeiders tot onderwerp van een roman gekozen en dus de algemeene aandacht er eensklaps op gevestigd heeft.

Onze volksvertegenwoordiging trekt zich de zaak aan, al moge zij daartoe langs, wel is waar parlementairen, maar toch minder alledaagschen weg gedrongen zijn; en wie Cremer's jongsten roman gelezen heeft, moet er van doordrongen zijn, dat de fabriekskinderen beter onderwezen of liever, dat zij onderwezen, niet afgebeuld, oneindig veel beter behandeld moeten worden. Doch alleen van dezen heilzamen indruk vruchten te verwachten, hoe machtig deze ook na de lezing moge wezen, zou onverstandig zijn; ik blijf bij mijn overtuiging, dat concurrentie een machtiger hefboom is dan fijn gevoel of edele bedoelingen en al wilden een, of zelfs een aantal fabrikanten den goeden weg op — anderen zouden hun dit *onmogelijk* maken. Het is de wet, die allen dwingen moet; zij alleen heeft macht en is voor allen gelijk.

19 April 1873.

GEORGE KEPPER.

MUZIKAAL OVERZICHT.

Derde Abonnements-Concert in het Park te Amsterdam, onder leiding en met medewerking van Dr. Hans von Bülow.

Men schreef den 29sten van Lentemaand in het jaar des Heeren 1873, en er was een groote beweging in de muzikale kringen der hoofdstad.

Men denke hierbij niet, hoe gewichtig de zaak voor Amsterdam ook zijn moge, aan de leening voor de maatschappij «het Park», waarvan de inschrijvingstermijn juist op dien dag gesloten werd. De uitkomst heeft ongelukkigerwijze doen zien, dat het Park voorshands blijven zal, zooals het is.

Neen! er was een beweging van veel minder materieelen aard. De wakkere direkteur van het Park, de heer Ed. Stumpff, had den grooten dirigent en klavierspeler von Bülow uitgenoodigd,